

СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ВІД СУБ'ЄКТИВНОСТІ ДО СУБ'ЄКТНОСТІ

Н. М. Пожарська

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна*
rabota.kpi@gmail.com

У статті розглядається особливості освітньої політики через визначення ступеня взаємодії і впливу основних її суб'єктів. З'ясовується роль інверсії, яка в сучасній освіті складається з суб'єктивної заміни місцями цілей і засобів. Автор обґрунтовує необхідність гармонійного поєднання впливу різних суб'єктів політики на якість освіти, що є необхідною умовою забезпечення демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин та формування нових життєвих орієнтирів особистості. У результаті відбудуться відчутні позитивні зміни в соціально-економічному та політичному житті країни, розвитку науки і культури. Яскравим прикладом перших позитивних кроків в цьому напрямку, на думку автора, є прийняття Закону України «Про вищу освіту».

Ключові слова: освітня політика, суб'єкти освітньої політики, суб'єктивність, інверсія, суб'єктність.

FORMATION OF EDUCATIONAL POLICY SUBJECT: FROM SUBJECTIVITY TO SUBJECTNESS

N. Pozharska

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institut», Kyiv, Ukraine*
rabota.kpi@gmail.com

The beginning of the XXI century opens a new chapter in the development and transformation of all spheres of social life, among which is the state education system. The success of these reforms depends on direction that will be chosen for the development of these actions.

Peculiarities of educational policy by determining the level of interaction and influence of its main subjects are shown in this article. It was found out the role of inversion which consists of subjective replacement of goals and means in a modern education. The author proves the need of combination of different political subjects influence on education quality, which is essential for democratic development of society, consolidating of all its institutions, humanization of social and economical relations and the formation of new personal life purposes. Hence, as a result, there will be noticeable improvements not only in social, economical and political life but also in the development of science and culture. In the author's opinion the adoption of Law of Ukraine "On Higher Education" is a remarkable example of the first positive steps in this direction.

Keywords: educational policy, subjects of educational policy, subjectivity, inversion, subjectness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом всієї історії людства для вирішення основних виробничих та управлінських завдань потрібні були фахівці, професіоналізм і висока кваліфікація яких не тільки відповідали б вимогам часу, але й випереджали б їх. Роль державного сектору в забезпеченні сталого розвитку суспільства є однією з найважливіших областей для вивчення. В умовах сучасного українського буття та трансформаційних суспільних процесів така потреба відчувається особливо гостро і важливого значення набуває питання розвитку, збереження і реалізації інтелектуального потенціалу суспільства.

Актуальність дослідження даної проблематики викликана суперечливістю та непослідовністю здійснення освітньої політики за останні двадцять три роки незалежності України, при відсутності самодостатніх суб'єктів, що в свою чергу виокремила мету дослідження, яка полягає в спробах обґрунтування особливостей становлення суб'єктів освітньої політики через діалектику їх взаємодії.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Термін «освітня політика» почав використовуватися у науковій літературі 60-70-х років ХХ сторіччя, коли в СРСР, США, державах Європи та в Японії освіту почали розглядати як найважливіший фактор соціального прогресу та економічного розвитку, а також як сферу, яка вимагає особливої уваги на загальнодержавному рівні.

Інтелектуальна праця, робота з інформацією і постійне поновлення знань є факторами створення і підвищення конкурентоспроможності суб'єктів на всіх рівнях - держави, регіонів, галузі, організації (академії/ВНЗ) або, навіть, окремого індивіда (на прикладі держслужбовця), які, в свою чергу, безпосередньо беруть участь у процесі розробки і реалізації освітньої політики. У залежності від впливу чи ролі кожного з них виокремлюють наступні основні моделі освітньої політики: державно-патерналістська (головна роль належить державі), ліберальна (при домінантній ролі ринку) і соціально-корпоративна (домінантою виступає академія/ВНЗ). Нам видається одним з небагатьох шляхів виходу з кризи нашої держави саме розвиток освітнього потенціалу, створення не нової, але якісно іншої генерації високоморального українського суспільства, суспільства знань.

Досліджуючи велику кількість підходів до розуміння освітньої політики з точки зору філософії освіти як вітчизняних (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Бех, Г. Губерський, В. Луговий, С. Ніколаєнко, М. Згуровський, І. Вакарчук, Г. Балл та інші), так і зарубіжних вчених (Дж. Дьюї, М. Квіска, М. Моля, Дж. Марч, Дж. Аньйон, Н. Менді, М. Богуславський, І. Крутова, О. Власова, В. Возчиков, О. Малишевський та інші), можна констатувати, що її особливістю є полісуб'єктивний характер, що в свою чергу дозволяє виокремити та звернути особливу увагу на декілька основних підходів до її розуміння.

Перший підхід пов'язаний з твердженням, що освітня політика – це перевага саме державної влади, де в силу історичних традицій і ресурсів головним суб'єктом є держава. Російська дослідниця І. Крутова до сфери компетенції освітньої політики відносить інноваційні зміни в системі освіти, а також діяльність органів державної влади, які ініціюють ці зміни.

Тут хотілося б відзначити, що державна влада протягом усієї історії різноманітних спроб реформування освітньої сфери визначала «вектор руху» країни, під впливом консервативної або ліберальної спрямованості освітньої політики, що, в свою чергу, призводило до чергової інверсії. Інверсія, або перевертання/перестановка сенсу того, що відбувається, виражається у формуванні реактивного типу розвитку або, іншими словами, рух в передбачуване «вперед» через «відштовхування», що стає для суспільства імперативним, коли його виживання припускає, що воно має відповідати рівню досягнення іншого суспільства. На думку дослідника В. Теріна [13, 147] даний рівень задається суспільством конфронтуючим, де він неминує з ним асоціюється і навіть ототожнюється, виступаючи при цьому для суспільства, яке здійснює реактивний рух, як щось йому чуже і навіть вороже, тобто як те, що йому варто відкинути, але і як те, від чого йому в своєму поступальному розвитку потрібно відштовхуватися.

Причини вказаної інверсії полягають у нестабільній ситуації в суспільстві, викликаній як зовнішніми, так і внутрішніми причинами, що чітко показує аналіз «горизонтальної діалектики» соціального буття, в якому старе, породивши або ще продовжує породжувати нове, тобто здійснюючи свою «вертикальну діалектику», виявляється з ним співіснуючим і вступає з ним в боротьбу, прагнучи підпорядкувати потребам власного [13, 148]. В сучасній освіті інверсія складається в суб'єктивній заміні місцями цілей і засобів. Прикладом може слугувати впровадження Болонської системи в Україні. З одного боку, завдання було поставлено вірно і відповідало вимогам та викликам сучасності, але з іншого – рішення стрімке і «неадаптоване». Іноді, прийняття популістських рішень супроводжується оманливим співставленням змісту внутрішньої ідеальної реальності, реальності зовнішньої, що протиставляється, тобто «об'єктивній». Інакше кажучи, домінування суб'єктивного сприйняття реальності.

Другий підхід визначає освітню політику через визначення ступеня взаємодії і впливу в сфері освіти трьох основних суб'єктів: держава – ринок – ВНЗ. Домінує твердження про спектр різних інтересів зазначених суб'єктів, які знаходяться в освітньому просторі, і які, з одного боку, виступають як протиборчі сторони за освітній ресурс і, з іншого боку - взаємодоповнюють та взаємодіють один з одним.

Не можна не відзначити, що даний підхід у визначенні освітньої політики розширюється включенням в нього економічних факторів. Дослідниця Дж. Аньйон [15, 68] підкреслює необхідність включення в розуміння даного поняття економічних аспектів життя суспільства, оскільки саме вони впливають на доступність освіти і є складовою частиною освітньої політики. Також дослідниця вважає, що визначення освітньої політики не може ґрунтуватися на домінуванні одного або іншого суб'єкта. Ідея того, що розвиток знань є важливим елементом управління не є новою сьогодні. Однак з появою та становленням економіки і суспільства, яке ґрунтується на знаннях, знання набувають ще більшу актуальність і приймають нову форму.

За відомим американським соціологом Р. Мертоном [17, 174] формула «освіта як послуга» є відображенням культури ринкового суспільства, де домінуючі цінності є максимізація корисності, ефективність і конкурентоздатність, свобода і плюралізм самовизначення. Але, якщо за М. Вебером [2, 70] ранній капіталізм – це суспільство виробництва і накопичення, то, в свою чергу, Т. Веблен вважав пізній капіталізм суспільством споживання або «демонстративного споживання» [3,108]. Тут доречно було б нагадати, що всім відома формула ринку «споживач завжди правий» в даному випадку не працює, так як безпосередній споживач – той, хто навчається – не залишається незмінним, а перетворюється.

Глобальна інтеграція, яка відбувається в світовій спільноті, все більше орієнтується на гуманістичну складову. А отже, третій підхід, на нашу думку, розглядає освітню політику як діяльність, спрямовану на впровадження цінностей і змістів, які окреслюють всебічне включення людини в безперервний освітній процес, на вільний розвиток і реалізацію всіх здібностей, формування таких цінностей, які «дозволили б в будь-яких ситуаціях вважати благо людини найвищим критерієм оцінки суспільних відносин» [9, 73]. Дане твердження разом з тим припускає, що розвиток демократії науки розширює поле духовно-культурної проблематики, що зумовлює необхідність включення філософсько-антропологічного, людоцентричного підходу, який ґрунтується на вітчизняній і європейській гуманістичній спадщині.

Ще філософські ідеї Сократа, Платона, Аристотеля передбачали основною метою освіти пізнання Істини, відокремлення суті від видимості. Інакше кажучи, освіта розглядалась, як імперативне благо, залучення до якого перетворює людину, формує її мислення, волю і відчуття. При застосуванні до політичної практики це означало увагу, в першу чергу, до самих цілей, а не до засобів їх досягнення, тобто відступ від суб'єктивності сприйняття дійсності. Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а й здатності самостійно їх застосовувати в нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян [10, 8].

Розглянутий останній підхід можна вважати протилежний двом іншим, але, в той же час, саме держава бере на себе всю відповідальність за підтримку і забезпечення соціального захисту громадян, зокрема отримання ними освіти, враховуючи виклики і потреби ринку. Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства, зазначені вище підходи до розуміння освітньої політики не роздільні, взаємопов'язані і взаємодоповнюючі.

Таким чином, під *освітньою політикою* узагальнено ми будемо розуміти регульований державою процес прийняття та реалізації рішень при врахуванні впливу тих чи інших суб'єктів політики. Освіта, при цьому, виступає як соціально значиме благо, гарантоване державою, чи сучасну високоякісну послугу, що надається суспільству і окремому індивіду.

Американський педагог і дослідник систем вищої освіти Б. Кларк групує всіх учасників політики вищої освіти з урахуванням їх інституціональної приналежності і розмежовує державну владу, ринок і академічну олігархію (академія / ВНЗ) [16, 136–181]. Разом із тим, завдяки науковим розробкам Дж. Стігліца, професора економіки і фінансів Колумбійського університету (США), лауреата Нобелівської премії з економіки 2001 року, стало можливим розкрити економічний механізм виробництва і реалізації освітніх послуг як суспільного блага, визначити роль ринкових механізмів і державного регулювання, характер співвідношення, взаємодії між ними [11, 59–291].

В пострадянському суспільстві тенденції комерціалізації освіти отримали вже, як нам здається, загрозливий характер. У сфері освітньої політики можна спостерігати негативну тенденцію, а саме економцентризм, тобто увага на всіх рівнях приділяється питанням умов життя і менша – питанням її сенсу і якості. Сам ринок не може гарантувати справедливого суспільства, як справедливо зазначає професор Каліфорнійського університету Мартін Мала: «справедливе суспільство, наскільки до нього можна наблизитися, повинно стати результатом моральної та політичної волі громадян, яка діє в умовах аморальних сил ринку. А це означає, що державне втручання в діяльність ринку з причин моралі і політики також є складною природою громадського порядку» [8, 479].

Відмітимо, що намагаючись реалізувати так званий принцип «забезпечення рівного доступу до вищої освіти», який передбачає «подальше вдосконалення системи універсального доступу до вищої освіти» [1, 4], все частіше починають використовувати поняття «стандартизація» і «універсальність», розуміючи їх у вельми вузькому і примітивному сенсі. Останнім часом університети з елітних навчальних закладів камерного характеру перетворилися на якісь фабрики з виробництва стандартизованих, в гіршому розумінні цього слова, кадрів.

Отже, в процесі дослідження здійснення освітньої політики у всій складності взаємодії її компонентів, виокремлюється категорія «суб'єктності», тобто «придбаної, сутнісної якості суб'єкта, що, перш за все, проявляється в його ціннісних орієнтаціях, стратегічному життєвому виборі, соціально творчій самодіяльності, цілеспрямованій активності» [12, 155] або здатність

«соціальних суб'єктів (від пересічних громадян до національних урядів і міжнародних акторів сучасної історії) реагувати на внутрішні (в межах даних суспільств) та зовнішні (з боку світ-системи) виклики, попереджати або стримувати небажані та небезпечні тенденції природних, соціальних, економічних, політичних зсувів та сприяти бажаним» [14, 384], і яка знаходиться в єдиному онтологічному просторі з свободою і відповідальністю [5, 11].

Яскравим прикладом прояву суб'єктності може слугувати розробка, прийняття та імплементація Закону України «Про вищу освіту», який серед освітян отримав неофіційну назву «Закон М. Згуровського». До складу робочої групи увійшли представники: НАНУ, Національної академії педагогічних наук України, Національної академії правових наук України, Адміністрації Президента України, Конфедерації роботодавців, Координаційного центру з упровадження економічних реформ, Української асоціації студентського самоврядування, ВМГО «Фундація регіональних ініціатив», ВГО «Громадська Рада освітян і науковців України», Громадської ініціативи «Студентський захист», Київської міської організації профспілки працівників освіти і науки України, Національного Темпус-офісу в Україні, Конфедерації недержавних вищих закладів освіти та інших. Це безпрецедентний випадок, коли за стільки років незалежності України було прийнято не просто рішення, яке ґрунтувалося не на «авторитетній» точці зору одного політика або групи зацікавлених людей, а рішення, із спільним залученням науковців, політиків і громадськості, фахівців в даній сфері, тобто рішення, яке насичено компонентами суб'єктного досвіду.

На жаль, мало хто з політиків звертає увагу на гостру суперечність між ринковими відносинами і моральністю, найважливішою частиною гуманності. Про це протиріччя, як справедливо пише відомий письменник М. Веллер, «... у нас категорично не хочуть говорити. Хороша людина і ринкові відносини – це два дуже важко сумісні поняття. Хороші людина – це той, хто бере менше, а дає більше. Сутність же ринку, навпаки, в тому, щоб менше дати, а більше взяти» [4]. Слід зазначити, що моральність бізнесу та моральність суспільства неминуче повинні починатися з моральності самої влади. Саме тут освіту виступає як суспільне благо, що належить до основних ресурсів суспільства, регулювання і розподіл яких є реальним об'єктом і сферою владних відносин. Важливо пам'ятати, що цей ресурс сам по собі здатний підвищувати потенціал впливу і сили агентів влади, по-різному можуть його використовувати.

Товарно-грошові відносини в умовах капіталізму спотворюють зміст людської діяльності та заважають вільному, всебічному розвитку особистості, а отримані знання та навички розглядаються як формування особливої форми капіталу – «людського капіталу», прибуток якого визначається ступенем рентабельності, тобто різницею між тим, що вклали і отриманим результатом. Освіта в цьому випадку перетворюється на специфічну прибуткову діяльність. Тут можна згадати трудову теорію вартості, де навчальна діяльність є товаром, вартість якого залежить від вкладених ресурсів.

Не можна не погодитися з тим твердженням, що показником успішної роботи освітньої установи, як зазначає український вчений Б. Новіков, є не розмір прибутку і навіть не глибина засвоєння професійних знань. Показником є людяність його випускників. Сучасне відверте навізування європейської моделі освітньої політики показало неспроможність вітчизняної системи освіти до швидкої «перебудови», і, як наслідок, призвело до виходу на перший план ринкових імперативів, а на вторинний – академічної функції університету. Показовим є витіснення фундаментальних дисциплін прикладними курсами, які орієнтовані на практичне застосування. Процес пізнання відбувається за принципом «не ширше, а глибше». В таких умовах ідеали загального, класичного знання починають переглядатися. Знижується роль інтелектуалів, тих, хто, на думку Сартра і Ліотара, повинен відстоювати істину, яка відповідає інтересам суспільства. Інтелектуал-універсал перетворився в інтелектуала-спеціаліста, спеціаліста з світоглядним дефіцитом. Це є приклад прояву суб'єктивного ставлення ринку в суспільному житті, тобто першочергове ставлення особистих інтересів і потреб.

Важливо те, що суспільство широко використовує «одноразові ресурси», навіть для простої підтримки свого існування приречене на зміну технологій. Тому воно має бути орієнтоване на науку, на розширення знань про навколишній світ, на освіту і, найголовніше, на творчість. Тільки вільний, зацікавлений, внутрішньо мотивований індивід здатний до активної діяльності. З активності окремих особистостей складається активність суспільства і держави в цілому. Підтвердженням цих слів є твердження В. Ільїна про те, що тільки через координацію та узгодження, через стабілізацію соціально-політичних процесів, формування технологічної та політичної модернізації, через соціальну санацію тощо пролягає наш шлях у майбутнє [6, 8].

Аналізуючи проблеми виховання та навчання в західному суспільстві Г. Марсель робить висновок про антиособистісну направленість спеціалізації діяльності в системі освіти: «Захід створює суспільство, яке аналогічне машині...» [18, 176]. Враховуючи інтеграційну направленість вітчизняної системи освіти в світову, стрімкий науково-технічний прогрес, дана тенденція

спостерігається і в українській освітній системі. Усвідомлення того, що потреби сьогодення зводяться не до культивування вузьких інтелектуальних ремісників, а виховання людини всебічного типу – головна задача освітньої політики.

Приймаючи за цінність судження французького соціолога Ж. Фрідмана кінця 1950-х рр., і не можливо не погодитися з ним, що запаморочливий розвиток науки і техніки виявляє згубний вплив на інтелект, притупляє критичне мислення, ініціативу, почуття відповідальності. Одне із ефективних протиотрут повинно складатися з того, щоб дати молодій людині, перш ніж він приїде на виробництво, таку технічну і гуманітарну підготовку, розвинути та укріпити в ній такі якості, які дозволять їй чинити опір цьому негативному впливу [7].

ВИСНОВКИ

Таким чином, кожний етап розвитку суспільства «створює» нові суб'єкти освітньої політики, наповнюючи їх новими змістами та визначаючи домінуючу роль того чи іншого суб'єкта. В нашому дослідженні ми зупинилися на основних з них – це держава, організація (академія/ВНЗ), ринок та індивід, де умовою їх успішного «співіснування» є чітка взаємодія та взаємоповнення. На прикладі інтеграції вітчизняної системи освіти в світову, впровадження Болонської системи, також беручи до уваги неоднозначне відношення до неї наукової спільноти, важливо постійно пам'ятати наскільки суб'єктна повинна бути позиція сучасних «учасників» нового освітнього процесу, наскільки активно вони повинні її висловлювати і наскільки вони здатні ввести ті корективи, які б створили баланс між мірою змін і збереженням вже існуючих основ. Підсумовуючи вище сказане, погоджуємося, що оптимальна освітня політика вимагає глибоко обдуманого, стратегічно виваженого мислення з боку політиків, які приймають рішення, чіткого уявлення соціального змісту самої освітньої політики, яка, в той же час, повинна бути вираженням суспільного договору між всіма суб'єктами. Враховуючи це, принципово значущим є з'ясування ролі і місця системи освіти в соціокультурних змінах, безпосередньої її причетності щодо кожного індивіда.

Повільна адаптації системи української освіти до умов ринку і демократичного європейського суспільства, елітарність освіти, недостатність фінансування, непослідовність і «недалекоглядність» у впровадженні демократичних норм і принципів управління в системі освіти, а також спроби повернення людині моральної сутності із зовнішніми формами соціалізації – все це сьогодні є насущними і головними завданнями державної освітньої політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вакарчук І. Принципи державно-громадського управління освітою. Тези виступу міністра на засіданні Спілки ректорів України 15.05.2009 р. / І. Вакарчук // Освіта. – 13-20 травня 2009 р. – С. 4.
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер / Избранные произведения / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 356 с.
4. Веллер М. Скидка на миллион [Электронный ресурс] / М. Веллер // Российская газета. Федеральный выпуск №4874. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2009/03/25/million.html>
5. Ильин А. Субъект в массовой культуре современного общества потребления (на материале китч-культуры) / А. Ильин. – Омск : Амфора, 2010. – 376 с.
6. Ильин В. В. Человек в тоталитарном обществе / В. В. Ильин // Социально-политический журнал. – 1992. – № 6–7. – С. 3–13.
7. Константиновский Д. Л. Социально-гуманитарное образование: ориентации, практики, ресурсы совершенствования / [Вознесенская Е. Д., Дымарская О. Я., Чередниченко Г. А.]. – М. : ЦСП, 2006. – 264 с.
8. Маля М. Радянська трагедія : історія соціалізму в Росії 1917–1991 / М. Маля. – К. : Мега-тайп, 2000. – 603 с.
9. Мамедов Н. М. Социально-гуманитарное образование: новый взгляд на старую проблему / Н. М. Мамедов, О. П. Шушарина // Высшее образование в России. – 1993. – № 3. – С. 69–79.
10. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
11. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора / Дж. Ю. Стиглиц. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
12. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу : ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Харьков: Харьковский нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

13. Терин В. П. Инверсия как реактивный тип общественного развития / В. П. Терин // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 6. – С. 146–152.
14. Ядов В. А. Россия как трансформирующееся общество : Резюме многолетней дискуссии социологов / В. А. Ядов // Куда идет Россия? Власть, общество, личность. – М. : МВШСЭН, 2000. – 451 с.
15. Anyon, J. (2005) What «Counts» as Educational Policy? Notes toward a New Paradigm. Harvard Educational Review, No 75, 65-88.
16. Clark, B. R. (1983) The Higher Education System : Academic Organization in CrossNational Perspective. Berkeley : University of California Press.
17. Merton, R. (1973) On Social Structure and Science. University of Chicago Press.
18. Marcel, G. (2008) Man against Mass Society. Chicago, IL : St. Augustines Press.

REFERENCES

1. Vakarchuk, I. (2009) Pryntsyepy derzhavno-hromads'koho upravlinnya osvityu. Tezy vystupu ministra na zasidanni Spilky rektoriv Ukrainy.
2. Veber, M. (1990) Nauka kak prizvanie i professija. Moskva : Prohress.
3. Veblen, T. (1984) Teorija prazdnogo klassa. Moskva : Prohress.
4. Veller, M. (2009) Skidka na million, Rossijskaja gazeta. Federal'nyj vypusk №4874. Access mode : <http://www.rg.ru/2009/03/25/million.html>
5. Il'in, A. (2010) Sub`ekt v massovoj kul'ture sovremennogo obshhestva potreblenija (na materiale kitch -kul'tury). Omsk : Amfora.
6. Il'in, V. V. (1992) Chelovek v totalitarnom obshhestve. Social'no-politicheskij zhurnal, 6–7, 3–13.
7. Konstantinovskij, D. L. (2006) Social'no-gumanitarnoe obrazovanie: orientacii, praktiki, resursy sovershenstvovanija. Moskva : TsSP.
8. Malya, M. (2000) Radyans'ka trahediya: istoriya sotsializmu v Rosiyi 1917-1991. Kiev : Mehatayp.
9. Mamedov, N. M. (1993) Social'no-gumanitarnoe obrazovanie: novyj vzgljad na staruju problem. Vysshee obrazovanie v Rossii, 3, 69–79
10. Natsional'na stratehiya rozvytku osvity Ukrainy na 2012-2021 roky. Access mode : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
11. Stiglic, Dzh. Ju. (1997) Jekonomika gosudarstvennogo sektora. Moskva.: Yzd-vo MHU: YNFRA-M
12. Sokurjanskaja, L. G. (2006) Studenchestvo na puti k drugomu obshhestvu: cennostnyj diskurs perehoda: [monografija]. Khar'kov: Khar'kovskyy natsyonal'nyj unyversytet ymeny V.N. Karazyna
13. Terin, V. P. (2007) Inversija kak reaktivnyj tip obshhestvennogo razvitija Polis. Politicheskie issledovanija, 6, 146–152
14. Jadov, V. A. (2000) Rossija kak transformirujushheesja obshhestvo: Rezjume mnogoletnej diskussii sociologov. Kuda idet Rossija? Vlast', obshhestvo, lichnost'. Moskva : MVShSЭN
15. Anyon, J. (2005) What «Counts» as Educational Policy? Notes toward a New Paradigm. Harvard Educational Review, No 75, 65-88.
16. Clark, B. R. (1983) The Higher Education System : Academic Organization in CrossNational Perspective. Berkeley : University of California Press.
17. Merton, R. (1973) On Social Structure and Science. University of Chicago Press.
18. Marcel, G. (2008) Man against Mass Society. Chicago, IL : St. Augustines Press.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014 р.